

Mister Ottlik's mistake

Ahogy az lenni szokott, valamit kerestem, és közben belebotlottam egy szövegbe, ami elkezdett érdekelni. Kimásoltam, hozzáolvastam, tűnődöm fölötte.

Milyen végzetesen tanár alak K. Írói akadémiát szeretne alapítani. De csak önképzőkör lett belőle.

Hogyan csinálja ezt? Eötvös-kollégiumi lakására meghívott néhány író, jó írókat s elég kétes írókat. Ott láttam Illyést, Tamásit, Márait, Cs. Szabót, Szabó Lőrincet, Kádár Erzsébetet, Fodor Józsefet, Mátrai Lászlót, a fiatalok közül Rónayt, Devecserit, Vas Istvánt, de ott volt Thurzó is, meg Ottlik Géza, Bóka, Szentkuthy. Vajon azt hiszi, hogy ez a második csoport is írókból áll?

A társaság minden hónap első hétfőjén találkozik, s egyesek verseket meg novellákat olvasnak fel, a felolvasást irodalmi vita követi. Ez bizony számárság. Adat a mai napokhoz. De K. és segédtisztjei, Bóka, Thurzó, mindezt igen komolyan rendezik. Komoly akadémiát játszanak, zárt számmal, harminc taggal.

Ma elmentem erre a találkozóra. Az előzőn nem voltam ott. Hosszas torokköszörüléssel kezdődött, bizonytalan, tapogatózó, félirodalmi, félpolitikai beszélgetéssel. K. Nagy Ferenc miniszterelnök beszédét dicsérte: kitűnő magyarság és kitűnő szerkezet! Önérzettel beszélt az „irtásról”, majd Zelk Zoltán egy verset olvasott fel, utána Devecseri „pseudo”-novellát. A felolvasásokat dermedt csend fogadta. K. jó példát akart adni, s megindította a „vitát”. Zelk laza szövésű versére olyasmit mondott, hogy a vers tulajdonképpen nagy felsorolás, s kissé Mécs Lászlóra emlékeztet. Felhördültem erre az ostobaságra.

– Mécs László? Mécs valóban felsorol, de ezt úgy teszi, mintha egy géppisztolyt ropogatna. Egyetlen pillanat alatt harminc lövést ad le. Zelk viszont laza, bizonytalan, lenge pókhálókat sző, s ezeket próbálja verssé összenyalábolni.

Csak Cs. Szabó helyesel harsányan. A többiek nem mernek vitatkozni. Szinte valószínűtlen ez a szolgálalkúség. Devecseri azt írta: „A házam”; ez így helytelen, elég annyi: „Házam.” – Nem tudok másra gondolni – egy karikatúra megelevenedett és beszél.

A felolvasások után tagválasztás következett. Az akadémiának eddig huszonnégy tagja van, még hat új tagot kell meghívunk. A választás módja különös és szellemes. Az előző ülésen tizenkét ajánlás történt, ezek közül kell kiválogatni a hat új tagot, de nem igennel, hanem nemmel szavazunk. Tehát azt mondjuk meg, hogy kit nem akarunk. A megmaradottak lesznek az új tagok. Aki öt nemnél többet kap, nem lehet tag.

A szavazás felvillanyozza a társaságot. Nagy vihogás, ki-ki előveszi a ceruzáját, mint az arabok éjszaka a hosszú késeket. Vér fog folyni – ezt érzi mindenki. Cs. Szabó kamaszosan ficánkol, lubickol jókedvében. Ő a legkíváncsibb és legizgatottabb. A szavazás titkos és bonyolult. Mindenki leírja a tizenkét jelölt nevét, majd felcserélik a cédulákat, s ezután kezdődik – a zúzás.

A jelöltek – úgy emlékszem – a következők: Darvas József, Veres Péter, Toldalaghy Pál, Kardos László, Szabó Zoltán, Vajda Endre, Dallos Sándor, Szegi Pál, Hajnal Anna, három névre nem emlékszem.

Az eredmény meglepő.

Mind kibuktak. Mindegyik ötnél több nemet kapott.

Mint a képviselő-választásoknál, a szavazatok számlálása közben „részleteredményeket” hirdettek. Végig Darvas József vezetett. Ő tizenhárom nemet kapott. A második helyet Szabó Zoltán foglalta el, tizenkét nemmel. Veres Péterre és Szegi Pálra tíz-tíz lövés esett. Középpütt helyezkedtek Hajnal Anna, Kardos László, Toldalaghy. Vajda Endre és Dallos Sándor majdnem bejutottak, ők öt nemet kaptak. Az eredményt őszinte, harsány nevetés fogadta. S ez a kis epizód határozottan üdítő volt. Az írók titkosan szavazhattak, és megmondhatták: nem szeretik egymást, senkit sem kívánnak maguk közé. Nyílt beszéd volt.

A sikeres közzjáték után felvetem a helyes és kívánatos folytatást: rendezzünk még egy szavazást, és golyózzuk ki saját magunkat. Azaz szavazzunk ugyanúgy, mint néhány perccel előbb, de húzzuk ki magunk közül azokat, akiknek jelenlétét nem tartjuk kívánatosnak. Az ötlet először tetszett, később egyesek érzékenykedni kezdtek. De a tiltakozókat elnyomtuk, és a szavazás megindult. Tizennyolcan voltunk jelen. K. kezdte felolvasni a részleteredményeket. Öt cédulát olvasott fel: négy-négy nemet kapott Thurzó és Bóka, három nemet Ottlik Géza. De ekkor K. elrontotta a játékot: gyorsan kisimította a hátralévő tizenkét cédulát, és azt mondta, hogy ezekből a névsorokból nem töröltet senkit. Elébe akart vágni az önképzőkör felrobbanásának.

Most pótkávéből főzött savanyú, cukortalan feketét kaptunk, s megindult a baráti beszélgetés. K. és Illyés hamarosan távoztak, politika és a párt szólították el őket. Szabó Lőrinc mindvégig magányosan, rosszkedvűen gubbasztott, ő most a koldust és üldözöttet játssza. Illyés kövérkés, óvatos és visszavonuló. Szentkuthy tűnt még fel – olyan jelenség, mintha kéz és láb helyett létrákat csatolt volna magára.

Néhány perc múlva kimentem a folyosóra, s búcsú nélkül megszöktem. Mögöttem még zúgott a méhkas. [Illés Endre 1946. április elsejei naplóbejegyzése. Illés Endre: *„...talpig nehéz húségbe”*. *Naplótöredékek, úti jegyzetek, emlékezések*. A szöveget gond., sajtó alá rend. Kónya Judit, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1988, 61–63.]

Illés nem törekszik pontos és részletgazdag dokumentálásra; ha az volna a célja, megerőlteti magát, és feljegyzi mind a huszonnégy tag nevét. Eleve csak tizennyolcra emlékszik, azt írja, de a később említett Zelk Zoltánnal együtt is csak ti-

zenhat íróat sorol fel, tehát még ha hozzá vesszük is a felsoroltakhoz K.-t, aki bizonyára Keresztury Dezső, és magát Illés Endrét, akkor is hiányzik hat író. A slendriánság nem jellemző Illés Endrére, nyilván nem tartotta igazán fontosnak, hogy mindenkiről megemlékezzen. De akkor mit tartott fontosnak?

Mit tartott fontosnak 1946. április 1-jén, hétfőn, vagyis frissen, a találkozó utáni órákban, amikor leírta az élményt, és mit körülbelül négy évtizeddel később, amikor naplójának nagy részét megsemmisítve néhány részletet megkímélt, és az utókorra hagyott?

Először arra gondolok, hogy a kései mérlegelés legfontosabb szempontja egyetlen név, egyetlen ember feltűnése volt: Kádár Erzsébet, Illés Endre szeretője, aki egyedüli női íróként van jelen a társaságban. Mint láthatjuk, a bejegyzésben egy árva szó sem utal kapcsolatukra. A férfi semmit nem ír arról, hogy egymás mellett ültek-e, vagy tisztos távolban, hogy a többiek adták-e valami jelét annak, hogy tudnak a viszonyukról, és arról sem, hogy Kádár Erzsébet miképpen vett részt a találkozón, esetleg magára vonta-e más férfiak figyelmét.

Két héttel később, 25-én a nő gázzsivárgás következtében meghalt. Ez volt tehát egyik utolsó találkozásuk. Illés Endre egész hátralévő életében oda volt láncolva Kádár Erzsébet halálához, kilencéves viszonyukhoz. Másvalakit akár össze is törhetett volna a megrázkódtatás. De Illés Endre inkább erőforrásként használta szerelmi élményét élete hátralévő részében. (Negyvennégy éves ezerkilencszáznegyvenhatban; még negyvenkét év volt hátra az életéből.) Ahogy Vas István írta: „a világ titkosan tárolt energiája” – ilyen módon táplálkozott Kádár Erzsébet emlékeiből az író. Idős korában, halálára készülve elszánta magát rá, hogy örökölni hagyja a világra a titkot, ami nem egyszerűen egy férfi és egy nő magánéletének addig csak kevesek által ismert adaléka volt, hanem olyasmi, ami viszonylag nehezen összeegyeztethető a választékos, fegyelmezett, felelősségteljes és tartózkodó férfiúként ismert író és kiadóvezető figurájával. Mintha Dr. Jekyll lett volna a Révai és a Szépirodalmi Kiadó nagy hatalmú, mindig visszafogottan elegáns vezetője, és Mr. Hyde a szenvedélyes szerelmes. Utolsó hónapjaiban Illés Endre fontosnak tartotta, hogy az utókor erről az oldaláról is megismerje.

Nem mintha az utókor különösebben foglalkozna vele.

1986-ban halt meg. Az eltelt több mint harminc évben alig emlegették, így aztán nincs is akkora jelentősége, hogy milyen volt a szerelmi élete.

Kádár Erzsébet művei iránt viszont időről időre feltámad némi figyelem, és éppen ez teszi valamelyest érdekessé azt a férfit is, aki kilenc éven át a szeretője volt. Ha nem is sokat, de olvastam Illés Endre novelláiból, esszéiből és drámáiból, így tisztában vagyok vele, hogy tudott írni. Nem gondolom, hogy érdemtelenül jutott két különböző rendszerben is meghatározó irodalmi pozícióba, valamint egy tehetséges és szép író- és festőnő ágyába. Ugyanakkor izgalmas kérdés, hogy milyen veleszületett képességek, tanult viselkedésformák tették a maga idejében olyan sikeressé ezt a férfit. Hiszen mind íróként, mind kiadóvezetőként, mind szeretőként remekül el tudta magát fogadtatni, és nem is akárkikkel.

Márai Sándor például így írt róla a naplójában:

Éjjel Illés új könyvét olvasom, *A kevélyeket*. [...] A kötet százoldalas, bevezető regénykéje – méreteiben a legnehezebb műfaj! – szikrázik attól a hi-

deg erőttől, mely ezt a különös, szűkszavú, szemérmes és gőgös író fészíti. [...] Néha Török Gyula nemes hűvösségét, Füst Milán izgalmas idegességét idézi ez a próza. De mindenestől nagy erő van ez írásban. Mondatai remegnek a lefogott, belső indulattól.

Különös író. Szégyell írni. Tehát jó író. [Márai Sándor: *Ami a naplóból kimaradt* – 1947. Vörösváry, Toronto, 1993, 92–93.]

A lelkesedés nem volt kölcsönös. Fennmaradt naplóbejegyzései szerint Illés Endre gunyorosan szemlélte Márait, miközben színleg a lehető legnagyobb respektussal nézett rá. Miután Márai emigrált, egy darabig tartották a kapcsolatot, Illés küldött neki a Révai új könyveiből, és leveleiben mőszerolta a pesti kollégákat. Így például beszámolt róla, hogy sok időt tölt az extravagánsan színes ruhákat viselő Sötér Istvánnal. (Ez jellegzetes mintázat volt Illés Endrénél, Cs. Szabóval is sokat lógott együtt, úgy tűnik, csak azért, hogy részletről részletre kifigyelje, aprólékosan megörökíthesse egy szálnalmas alak szavait és cselekedeteit.) A Rajk-per idején közli, hogy belátta: Márainak volt igaza, az országot el kellett (volna) hagyni. „Megírja, hogy szeretné, ha idekünn valahol együtt lehetnénk. Megírja, hogy amikor mindez tudatosodott benne, olyan dysenteriát kapott, mint még soha; csaknem belehalt. Magyarán, megtudta és megértette az igazat, s csaknem halálosan összecsinálta magát, szegény.” [Márai Sándor: *Ami a naplóból kimaradt* – 1949. Vörösváry, Toronto, 1999, 194.]

Idővel tehát sikerült lejártnia magát, és akkor Márai is gúnyosan írt róla – de csak a személyéről, nem a művészetéről.

Hogyan csinálja ezt?, kérdezem én is, Illés Endrével. A kérdésre nincs még meg a válaszom, csak gyűjtögetem a lehetséges válaszokat.

Ha ebből a két naplóbejegyzésből indulunk ki, láthatjuk, hogy Illés Endre igényes és rátarti ember volt. Ahogyan az akkor fontos pozíciókat betöltő Keresztury Dezsőt jellemzi, az egyfelől megalapozott és éleslátó, másfelől – számomra – viszolyogatóan fensőbbes. Illés meg van róla győződve, hogy művészként ő magasabban áll Keresztury fölött. Ugyanakkor Keresztury bizonyára nagyra tartotta őt, ha meghívta ebbe a társaságba. Biztosak lehetünk benne, hogy Illés Endre nemhogy nem érezte lenézését Kereszturyval, hanem meg is adta a kellő tiszteletet a költőnek, az Eötvös Kollégium igazgatójának, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, a befolyásos parasztpárti politikusnak. Ugyanakkor nem vitte túlzásba a megjelenést az általa szervezett körben, kihagyott egy-egy alkalmat. Távolmaradásával érezte, hogy vannak neki egyéb fontos dolgai is – a Révai irodalmi vezetője volt. (Más ismert írók mellett Márai Sándor is a Révainál jelent meg.)

Az egyik szó, amivel Márai jellemzi pályatársának prózáját, a *gőgös*, és láthatjuk, ez az attitűd Illés Endre világlátását csakugyan meghatározta. Márai viszont naiv – a kolléga hízelgése miatt fel sem merül benne, hogy Illés Endre őt is hasonló gőggel figyeli, mint hőseit vagy a kevésbé jelentős szerzőket, például Keresztury Dezsőt.

Átböngészem Márai Sándor negyvenhatos naplóját – semmi nyoma az akadémiának. Illyés Gyula is írt naplót – egy szóval nem említi Keresztury Dezső kezde-

ményezését. Eszerint se Márai, se Illyés nem tartotta annyira fontosnak ezt a kört, hogy említést tegyen róla naplójában. Széchenyi Ágnes irodalomtörténészhez fordultam tanácsért, aki felhívta a figyelmemet egy interjúra, amit Kabdebó Lóránt készített Keresztury Dezsővel.

K. L.: – A felszabadulás után Keresztury Dezsőt az Eötvös-kollégium élén találjuk. A Képes Világ című hetilap, amelyiket a Nemzeti Parasztpárt jelentetett meg...

K. D.: – Szabó Zoltán szerkesztette.

K. L.: – ...45 nyarán egy fényképet...

K. D.: – ...egy egész riportot...

K. L.: – ...riportot közölt, ebben van egy fénykép, amelyiken a cserepezők között – a riport címe ez, akkoriban ismert kifejezés volt, Illyés Gyula verséből is ismert – Keresztury Dezső, a sovány fiatalember a kollégium tetején diákjaival a cserepeket rakja át.

K. D.: – A riport az újjáépülő Eötvös-kollégiumról szólt. Én akkor már igazgató voltam, és diákjaimmal együtt tataroztam. Miután az Eötvös-kollégium az ostrom alatt német katonai támaszpont volt, jóformán rommá lőtték; teteje alig maradt, középrésze leomlott. Hogy mégis a könyvtárt, az ebédlőt, tehát a kollégium két szárnyát az őszi nagy esőzéstől megóvhassuk, a nyarat arra használtuk fel, hogy átszögeltük a cseréptartó léceket, átraktuk a cserepeket; ebben a munkában voltam én együtt kollégistáimmal mint vezető, vagy mondjuk mint előmunkás. A riportban ott voltak a falat bontó, romot takarítva csákányozó kollégisták is; bemutattuk a kettészakadt épületet, ahol a levegőben lebegett a zongora, amelyik a társalgóból leszakadt a mélységbe. Az Eötvös-kollégiumot, amelynek valamikor diákja, aztán tanára voltam, s ekkor igazgatója lettem, mind szellemi, mind testi mivoltában romokból kellett újjáépíteni. Igen nagy és igen nehéz munka volt. Azért is, mert közeledett a kollégium fennállásának ötvenedik évfordulója, és ezt mégsem illett romok közt megünnepelni, főként azonban azért, mert a kollégiumra olyan szükség volt, mint a falat kenyérre. Nem véletlen az, hogy az újonnan alakult magyar kormány vezetőinek a titkárai, belső emberei majdnem mind Eötvös-kollégisták voltak.

K. L.: – De ebben az Eötvös-kollégiumban az akkori élő magyar irodalom is, amelyet ma már klasszikus irodalomként tisztelhetünk, otthont kapott Keresztury Dezső jóvoltából. Hadd olvassak fel egy meghívólevelet: *„Kedves barátom, a hétfői társaság március 4-én délután négy órakor lakásomon (Nagyboldogasszony útja 11-13.) találkozik. Örülnék, ha te is eljössz. A meghívottak jegyzékét mellékelem. Szívesen üdvözlök Keresztury Dezsőt.”* [Március 4-e 1946-ban esett hétfőre. – Z. G.] A lista pedig a következő: Bóka László, Devecseri Gábor, Fodor József, Illés Endre, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Kádár Erzsébet, Keresztury Dezső, Képes Géza, Kolozsvári Grandpierre Emil, Márai Sándor, Mátrai László, Németh László, Ottlik Géza, Rónay György, Sótér István, Cs. Szabó László, Szabó Lőrinc, Szentkuthy Miklós, Tamási Áron, Thurzó Gábor, Vas István, Weöres Sándor, Zelk Zoltán.

K. D.: – Ez a hétfői társaság magán baráti körként jött létre. A fővárosban akkor főként romok voltak; szabad nyomda nemigen; folyóíratra még gondolni is csak merész álmainkban mertünk, a Magyarok akkor még nem jelent meg, illetőleg átköltözőben volt Debrecenből. És azért, hogy az írók mégis találkozzanak, meg azért is, mert az én hivatali lakásomban az irodahelyiséget már be tudtam üvegeztetni, tehát ott lehetett tartózkodni, s végül azért is, mert feleségem cikóriából csinált néhány korsó kávé, a megjelentek számára: összehívtam azokat az íróbarátaimat, akik megértették egymást, akik a magyar irodalom nagy részével együttműködtek velem a Pester Lloydnál, tehát Horthyék ellenzékében voltak, hogy egészen szelíden fejezzem ki magamat. Így jött létre ez a társaság, egyfajta élő folyóiratként; mert akik odajöttek, azok beszélgettek egymással, azonkívül 3-4-5-en fel is olvastak valamit, s ezt megvitattuk. Ha tetszik, ez volt a magyar Gruppe 47, de már 45-ben, Budapesten. A társaság össze is jött egészen addig, amíg engem el nem vittek miniszternek. Akkor már helytelennek tartottam volna folytatni, mert egyszerre politikai színezetet kapott volna a társaság, ami addig egyetértett a lényegben, de legfeljebb az újjáépítés általános politikai koncepciójában. Egy miniszter lakásán összegyűlve egyszerre pártpolitikai színezetet kapott volna az ügy. Miután én a Nemzeti Parasztpárt képviselője lettem miniszter. [Kabdebó Lóránt: *A háború végé lett*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1983, 168–170.]

Keresztury valamikor 1980 körül beszélhetett emlékeiről, kevéssel azelőtt, hogy Illés Endre végleg elszánta magát naplótöredékének megőrzésére. De nem hiszem, hogy Illés Kereszturyval akart polemizálni; Keresztury akkor már nem számított olyan jelentős alaknak, aki vitára ingerelhette volna.

Az Illés által kifelejtett hat író: Jankovich Ferenc, Képes Géza, Kolozsvári Grandpierre Emil, Németh László, Sótér István és Weöres Sándor. Vannak köztük olyanok, akiknek esetében nem meglepő, hogy valaki átmenetileg figyelmen kívül hagyja őket, mások esetében viszont nehezen érthető. Hacsak nem feltételezzük, hogy távol maradtak az eseménytől. A társaság kibővítésére előterjesztett lista – mely nem teljes, mert Illés Endre ezúttal se emlékszik mindenkire, és az ő esetükben Kereszturyra se hagyatkozhatunk – megerősíteni látszik azt a sejtelmet, hogy a társaság kezdeményezője az urbánus jelleg kárára a népit igyekezett egy kissé előnyben részesíteni. Mindenesetre a tagok és tagjelöltek közül a háború előtt többen a népi mozgalom ismert alakjai voltak, a háború után pedig a Nemzeti Parasztpártban politizáltak. Ugyanakkor jelen van a körben Márai Sándor, aki naplóiban nemegyszer súlyos szavakkal illeti a Parasztpártot és vezetőit, mindekelőtt Illyést, és nemcsak a történések idejében, hanem jóval később, visszaemlékezve is. Azt pedig Illés Endre említi meg, hogy személyes találkozásaik során Illyés Márait pocskondiázta bőszen; Illyés naplóját olvasva meggyőződhetünk róla, hogy nem kis mértékben irritálta őt Márai. De a hétfői összejöveteleken elvisselték egymás társaságát, alkalmasint még kezét is fogták.

A tekintetben viszont akaratlanul vagy szándékosan pontatlanul fogalmaz Keresztury Dezső, hogy az összejövetelek az ő miniszteri szerepvállalása miatt maradtak abba, hiszen őt már negyvenötben „elvtették” miniszternek, és lám,

negyvenhat áprilisában mégis találkozik még a társaság, és a beszélgetésben nem kerülük a minisztériummal kapcsolatos témákat. (Hivatali ideje: 1945. november 15. – 1947. március 14.)

Persze lehet, hogy az utolsó alkalom egyike volt, és az is, hogy a Parasztpártnak a körön belüli erős nyomulása szerepet játszhatott a felbomlásban. Keresztury figyelmét nem kerülhette el, hogy a négy legelutasítottabb íróból három népi volt, észre kellett, hogy vegye: a társaság egy része szembehelyezkedett a nyomulással, arról nem is beszélve, Illyést mennyire frusztrálhatta a helyzet alakulása. Ők cserébe a más irányzatokhoz tartozó kollégák felvételét blokkolták.

Érdekes, hogy mennyire másképp beszél a társaságnak felszolgált pótkávéről Illés és Keresztury. Ami az egyik szövegben szánalmas lötyty, az a másikban szeretettel elkészített ital.

A Kabdebó Lóránt által megszólaltatott írók és költők egyike, Zelk Zoltán szintén felidézi a hétfői társaságot:

1945 áprilisában Keresztury Dezső lett az Eötvös-kollégium igazgatója. Ő támasztotta föl az irodalmi életet, az ő kollégiumi irodájában alakult meg élő folyóiratként az írók hétfői köre. Kiket is kínált meg Keresztury felesége malátakávéval és kukoricásüteménnyel azokon a hétfői délutánokon? Kikre is emlékszem? Illyés Gyulára, Vas Istvánra, Ottlik Gézára, Cs. Szabó Lászlóra, Weöres Sándorra, Jankovich Ferencre, Márai Sándorra, Devecseri Gáborra, Szentkuthy Miklósrá, Kardos Lászlóra, Szabó Lőrincre, Jékely Zoltánra, Tersánszky Józsi Jenőre. Ha megakad is emlékezetem, ha nem tudom is folytatni a névsort, azt nyugodtan mondhatom, hogy a magyar irodalom tanyája volt akkor az Eötvös-kollégium. Valaki azt indítványozta, alakuljunk akadémiává, s ha ez nem is történt meg, az igen, hogy fölolvastuk egymásnak új írásainkat. A hétfői találkozások akkor értek véget, amikor Keresztury Dezső kultuszminiszter lett, és eltanácsolták attól, hogy folytassa a hétfői társaság összejöveteleit. [Kabdebó, i. m., 202.]

Itt kapunk két olyan nevet, Jékelyét és Tersánszkyét, amely más felsorolásokban nem szerepel – vagy Zelk emlékszik rosszul, vagy a társaság működött nyitottan, és nem csak a „törzstagok” lehettek jelen a találkozásokon –, valamint kapunk egy alternatívát a kávé alapanyagára, és hozzá, váratlan kiegészítésként, süteményt.

Keresztury ebben a változatban nem önszántából rekesztette be a találkozásokot, hanem rászóltak – ez bizony valóságos.

Sajnos továbbra is csak Illés Endre naplóbejegyzése áll rendelkezésünkre, hogy elképzelhessük, milyen „szakmai munka” folyt a társaságban. A két információ-morzst vizsgálhatjuk csupán. Nekem az az érzésem, hogy Zelk Zoltán versét Mécs Lászlóéhoz hasonlítani sértés: egy zsidó származása miatt éveken át üldözött költőt egy sorban említeni az üldöztetések bátorítójával, ha nem figyelmetlenség, akkor szándékos gonoszkodás – így is, úgy is érzéketlenségről árulkodik. Igaz, ezt csak én látom így, Illés Endre nem teszi szóvá, neki, úgy látszik, föl sem tűnik. A

társaság jelenlévő tagjai közül valószínűleg senki nem szólt, hogy Keresztury roszzul beszélt.

Viszont azért sem tiltakoztak, amiért Devecseri Gábor *a házam*-at írt egy helyen, és nem *házam*-at, ahogy Illés Endre szerint írnia kellett volna. Sejtelmem sincs, miért volna helytelen, ha határozott névelő kerül a *házam* szó elé. Valaki nyilván beleveri az emberbe, aggályos nyelvvédők vagy stiliszták, netán Illés Endre szülőhelyén, a felvidéki Csütörtökhelyen mondták úgy. Ilyen állítólagos magyartalanságokra, stílushibákra hivatkozva lehet a szerkesztőségekben lealáznai a kezdőket, visszautasítani a kézírataikat. Ezek a kekeckedések a megszerzett pozíciók védelméről szólnak, legjobb esetben fontoskodásból erednek. Ahelyett, hogy a művel foglalkozna a tapasztalt kolléga, kísérletet téve rá, hogy megértse, milyen irányba törekszik a másik, és csak akkor szólna hozzá, ha vannak ötletei, milyen módokon tudná azt a célt jobban megközelíteni, megpróbálja hitelteleníteni.

Persze a legmeglepőbb az, ahogyan az írotársak enumerációját kommentálja Illés Endre: ... *de ott volt Thurzó is, meg Ottlik Géza, Bóka, Szentkuthy. Vajon azt hiszi, hogy ez a második csoport is írókból áll?* Ami Bóka Lászlót illeti, alkata, teljesítménye meglehetősen közel áll a házigazdáéhoz, és Illés Endréhez foghatóan jó érdekérvényesítő, ráadásul az utókor őt sem saját művei okán emlegeti, hanem mert sok éven át egy híres író volt a szeretője. Bóka épp a háború utáni időszakban fontos beosztást kapott, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára lett (tehát Keresztury alatt), és Szabó Magda a titkárnője volt – így kezdődött a viszonyuk. De míg Illés, Bóka és Keresztury messzemenően kompatibilisek egymással, Ottlik és Szentkuthy egészen más alkatú, jellemű és főleg tehetségű emberként hagyott nyomot a világban. Hogy fordulhatott elő, hogy egy kortárs ne vegye észre kvalitásaikat, illetve, hogy fölébük helyezze például Mátrai Lászlót? (Mátrai a *Nyugat*-ban egyetlen írással volt jelen. Filozófus, aki negyvenötig a szellemtörténet jegyében munkálkodott, akkor gyorsan irányt váltott, és marxizált. Belépett a Parasztpártba, kinevezték az Egyetemi Könyvtár főigazgatójává. 1948 után a kommunista párt tagja lett. „Opportunistá dzsentrí”, „a század egyik legcinikusabb magyarja” mondta róla évtizedek múlva Heller Ágnes, illetve Kenedi János. Másrészt tény, hogy nem volt tehetségtelen: nagyon erős, nagyon gonosz humorérzékkel volt megáldva.)

Ottlik nem számított nyeretlen kétévesnek negyvenhatban sem, hiszen novelláit a *Nyugat* közölte. Első regényét, a *Hajnali háztetőket* a *Magyar Csillag* hozta le folytatásokban. (Az utolsó részlet a német bevonulás és a következőkben beinduló lapbetiltások miatt nem jelenhetett meg). Közben pazar publicisztikát írt, amit utóbb a *Próza* című kötetben adott közre. Azért jelenhettek meg negyven év múltán azok a szövegek, mert Ottlikot tisztelettel és szeretettel vette körül sok fiatalabb író és költő, és az olvasók is lelkesen fogadták minden megnyilvánulását. (A *Próza* 1980-ban jelent meg, nem Illés Endre kiadójánál, a Szépirodalminál, hanem a másiknál, a Magvetőnél.) Ottlikot példaképüknek tekintették „a fiatalok”, ami által többszörösen csomóponttá vált: egyszerre kapcsolódtak általa a *Nyugat* folyóirat hagyományához, a kommunista diktatúrával szembeni ellenálláshoz, a szakmai igényesség eszményéhez és egymáshoz, hiszen a közös mester kohéziót

teremtett az akkori fiatal írók és költők legjobbjainak jelentős része között. Ottlikon keresztül jutottak el legközelebb barátjához, Örley Istvánhoz is, és az, hogy Örley neve alatt szerveződtek, az Ottlik iránti tiszteletet is kifejezte. (Az Örley-kör 1985-ben alakult meg.) Semmi nyoma nincs, hogy Illés Endre akár a legcsekélyebb mértékben hasonló szerepet töltött volna be. Ottliknak hálások voltak az élete és a műve miatt, miközben Illésnek *muszáj* volt hálálkodni:

A köszönőlevél, amit jogfosztottságomért írok. Előzmény: a kiadóban szóvá teszem, hogy a könyv joga hat éve az enyém, ha kiadják, a törvény szerint újra meg kell venniük tőlem a jogot. Valami V. Katalin főszerkesztői válasza, vállrándítva: „Harminc éve így csináljuk, hogy mindig csak az utánnomlás díját fizetjük.” Adjanak, kértem, előleget. A válasz: „Utánnomásra nem szoktunk előleget fizetni. De ír egy köszönőlevelet Illés Endrének, hogy a könyvét újra kiadjuk, és kérelmezi, hogy engedélyezze az előleget.” Ilyen egyszerű ez, akár a középkori kislejedelemségek udvaraiban. (Schiller esete: „Valóban tetszett felségednek?” „Valóban.” „Akkor nevezzen ki udvari tanácsossá felséged.” Ki is nevezték. Velem ez már aligha fog megtörténni.) [Kertész Imre: *Gályanapló*. 1984. áprilisi bejegyzés. Magvető, Budapest, 1992.]

Kétféle kultusz működött párhuzamosan, a nagyhatalmú és nem minden képesség nélküli kiadóvezetőké – hiszen a maga nagyon különböző módján Kardos György, a Magvető igazgatója is tiszteletet vívott ki – és egyes íróké, mint például Ottliké. De mivel Illés Endrének a hetvenes évektől végig kellett néznie, ahogy Ottlik Géza kultusza szárba szökken, aligha volt boldog. És ezért gondolom, hogy talán nem is Kádár Erzsébet, hanem Ottlik nevének említése miatt hagyta meg, tette hozzáférhetővé az utókor számára az 1946. április elsejei bejegyzést. Hogy nyoma maradjon: ő, Illés Endre nem tartotta igazi írónak Ottlik Gézát!

Na jó, de mi baja lehetett vele? Szentkuthy írásmódja kilógott a magyar irodalomból, Illés Endrénél kevésbé filiszter figurák sem voltak képesek elfogadni, vagyis nem egyedül Illés nézte ki őt az írók közül, ezzel szemben Ottlik prózája szervesen kapcsolódott a megelőző nemzedékek irodalmához meg a kortárs külföldihez is. Talán az lehetett Illés idegenkedésének oka, hogy ő a próza lényegét a szikárságban látta. A francia klasszikusok követője volt, ő is az egyszerűség, a világosság, a fegyelem jegyében írt. Ami rendben is volna, általában nem vezet jóra, ha az író folyton meghatódik magától vagy a szereplőitől. Némi leegyszerűsítéssel azt lehet mondani, hogy értékelhető próza nem lehet meg szikárság nélkül. Ottlik prózája viszont helyenként kitör a fegyelem, a racionalitás keretei közül, és megemelkedik. Ez nem igénytelenségből fakad, hanem annak belátásából, hogy a realista irodalom eszközei elégtelenek a világ ábrázolásához. Ottlikot befolyásolja a matematika, a modern fizika és a költészet szemlélete is. Erről először egy 1965-ös előadásban beszél, majd alaposabban kifejti *A regényről* című esszéjében, de nyilvánvaló, hogy már a negyvenes években is ilyesféle poétika jegyében dolgozott. Tehát a két író művészetfelfogása, stíluseszménye nem egyezett, és Illés nézőpontjából Ottlik valóban tűnhetett dilettánsnak negyvenhatban, a posztmodern mocsarába csámborgó hibbant öregembernek nyolcvanban.

Míg Ottlik világszemléletét és művészetét az határozta meg, hogy egyetemi éveiben komolyan foglalkozott matematikával, Illését pedig az, hogy orvosnak készült – azok, akik dicsérték, unos-untalan sebészi pontosságát és könyörtelenségét emlegették.

Adalék könyörtelen, de tényleg íróhoz illő figyelméhez 1945. július 31-i naplóbejegyzésének részlete:

[Örley] István anyjánál ebédelek.

Ha Georg Kaiser modorában kellene címet adnom, ezt írhatnám: „Ebéd Márta mamánál, avagy sült csirkét esznek a reakciólok.”

Az ebédet öten ettük végig: István anyja, Fényes Szabolcs anyja, ők voltak a háziak; G-né, Cs. Szabó s én, mi voltunk a vendégek. Az ebéd közepén eszembe jutott – tulajdonképpen István halotti torát üljük. Valóban ez volt az ebéd értelme és alkalma. A furcsa gondolat nagyon szomorúvá tett – István halott, és ez a rossz illatú, hálószobaszagú, fülledt, mindenféle rothadástól átitatott légkör él. Milyen virgoncon, mennyi falánksággal él, még légnymás is alig érte. És István fejét szétroncsolta egy bomba – ahogyan elmondták nekem: koponyájának hátsó része teljesen leszakadt, csak az arc maradt meg, mint egy maszk.

A következő ebédet ettük: paradicsomleves, sült csirke három körtéssel, zsemlemorzsa vajas zöldbab, pirított burgonyával és uborkasalátával, főtt kukorica, majd gyümölcs: őszibarack, sárgabarack és körte, végül jó és erős fekete. Italok: először sör, majd a sültöz és az őszibarackhoz jó erős vörösbőr, végül a kávéhoz cseresznyepálinka és vodka. [Illés, i. m., 58.]

Viszont a betegségek alapos ismerete komoly hipochondriát fejlesztett ki Illés Endrében, és általában is a félelem jegyében élt. Ottlik alkatilag kevésbé volt hajlamos a félelemre – nem véletlen, hogy ő adott menedéket negyvennégyben egy zsidó pályatársnak, és nem Illés. Ha kicsit is értenék a bridzshez és a pasziánszhoz, Ottlik, illetve Illés Endre kártyajátékához, a játékok különböző karakterét is összefüggésbe hozhatnám az írók attitűdjével, de van egy sokkalta fontosabb körülmény: Ottlik Géza írt egy nehezen meghatározható műfajú szöveget (novella? emlékezés? memoár-töredék? esszé? – leghelyesebb talán prózának nevezni, annál is inkább, mert szerves folytatása a *Próza* című kötetnek), *A másik Magyarország* címen, ami a *Kortárs* folyóirat 1981. júniusi számában jelent meg. Kabdebó Lóránt pedig elkérte könyve, *A háborúnak vége lett* kiegészítéseként, így két évvel később annak függelékeként is megjelent. (Ottlik saját kötetében, *A Valencia-rejtélyben* 1989-ben.)

A szöveg – ha szabad leegyszerűsítő tartalmi összefoglalást adni (nem szabad, de talán nem haszontalan, például azok számára, akik olvasták már ugyan, de a közelmúltban nem olvasták újra, és ezért nem emlékeznek rá tisztán, addig is, míg fel nem lapozzák a könyvben, vagy meg nem nyitják a DIA-n) – két elvetélt kísérletről szól. Az első még negyvenöt elején, a második a következő években ment végbe. Ottlik Budának azon a részén élt, amelyet viszonylag hamar elfoglaltak a szovjet csapatok. Így, miközben az ostrom még messze nem ért véget, ő és néhány művész társa már belevethette magát a háború utáni új élet ter-

vezésébe, szervezésébe. Újjá akarták alapítani a *Nyugatot* – ez volt az első dolguk. Kik ezek a budai tervezetők? Az Ottlik által bújtatott Vas István, a közelben lakó Illyés Gyula és Németh László, valamint Berény Róbert, Dessewffy Gyula, Márffy Ödön, Tolnai Gábor és Vilt Tibor. Ottlik Géza tisztában van vele, hogy itt nyomban fölmerül két kérdés: miért ez a legfontosabb? És miért éppen ők, nem mások? A kérdések nem csak negyven évvel a szöveg keletkezése után vetődnek fel élesen, ugyanolyan élesek voltak harmincöt évvel korábban, vagyis negyvenötben is. *Ezt nehéz volt megmagyarázni Némethynek, akihez fel-feljártunk a Tárogató utcai ideiglenes polgármesteri hivatalába* – így indul a szöveg. Némethy Károly csupa jóindulat, tárgyalóképes a szovjet parancsnoksággal, és nyitottan fogadja a művészek, írók kezdeményezését. A háború után új társadalmi berendezkedést lehet és kell kialakítani, kiküszöbölve a régi hibáit. Ahhoz, hogy egy ország „normálisan” működjön, „normális” viszonyoknak kell létrejönnie a politikai vezetés és a szellemi elit között. A felszabadult Budán szervezkedő írók és képzőművészek, élükön Ottlikkal, a nyugati társadalmakat tekintették mintának. Szerintük a két világháború közötti időszakban a politikai hatalom úgy vezette katasztrófába az országot, hogy mindvégig a saját vezető szerepének megőrzésére törekedett, elfojtva minden változtatási kísérletet, és elzárkózott az igazi értékeket létrehozó művészekről, tudósoktól, akik helyett egy zömében másodvonalbeli elitet emelt magához. Miközben Magyarországot Horthyék és a hozzájuk kötődő kulturális elit jelentette meg, attól izoláltan létezett „a másik Magyarország”, és annak volt legfontosabb intézménye a *Nyugat* folyóirat. Ottlik, bravúros megoldással, egy nála fiatalabb szerző kifejezését veszi alapul a magyarázathoz:

Mit jelentett azon a háborús nyáron, negyvenegyben, Babits halála és a *Nyugat* megszűnése? Hogy mit érzett például egy tizenkilenc éves diáklány, a lap egyik (büszke) előfizetője, a „tehetetlen rémület” dadogásán túl, azt, minthogy Nemes Nagy Ágnesnek hívták, harminc évvel később már elég pontos szavakkal el tudta mondani: „Kevés fogalom volt az eljövendő irodalmi gondokról, a szellemi és személyi harcokról, a politikai szándékokról, de a lényegét megértettem. 1941-ben a háború kellős közepén elveszíteni egy Babits Mihályt és vele együtt a *Nyugatot* – ezt az irodalomtörténeti, ezt az egzisztenciális ijedelmet teljes egészében átéltem.” [...]

A lap feltámasztását ilyen egzisztenciális [kiemelés az eredetiben – Z. G.] parancsnak éreztük mindnyájan, gondoltam akkor. „Él magyar, áll Buda még”-nek, „példázatnak”, „dac-fajok úri dacának”, mikor épp csakugyan az „egész világ szóttje kibomlott”, „protestáló hitnek”, s „küldetéses vétő”-nak. Buda javában égett.

„A hivatalos Magyarországnak közelebb kell kerülnie a másikkhoz, a szellemi Magyarországhoz” – jelentettük ki a polgármesterünknek.

Valahogyan el kellett kezdeni. Nem mozgottunk otthonosan hivatalokban: költő, festőművész, író a civilizált országokban nem volt közéleti szereplő, „fontos személyiség”. Hogy aztán felléphetünk-e ennek a másik, szellemi Magyarországnak a nevében, odatartozunk-e egyáltalán: ez nem volt kérdéses. Tudtuk. A világ még nem tudta, de mi tudtuk. A feleségem is tudta, ismert bennünket (Pistát, Róbertet meg a barátainkat, legjobban

és legrégebben Dénest [aki Hollandiában ragadt a kvartettjével] és Istvánt [aki Pesten ragadt] meg az ő fiatal új barátait, Balázst, Ágnesset [az iskolai füzetbe írt verseivel]), szóval tudta, hogy hová tartozunk, ha a világ még nem is tudja. Ránk hagyta, csináljuk, nem lelkesedett érte.

– No persze – próbáltuk másnap jobban megmagyarázni Némethynek –, másutt, Amerikában, a brit birodalomban sincs sok köze a hivatalos országnak, elnöknek, parlamentnek, szenátusnak az ország igazi nagyjaihoz, a másik, a szellemi Amerikához, Angliához, de hogy ennyire semmi köze ne legyen, ennyire más utakon járjon, mint minálunk: ezt még ezek a nagy országok sem engedhették meg maguknak. És mi, rokontalan nyelvű, lélekszámban elfogyásra ítélt kis nép, mi aztán végképp nem rendezkedhetünk be mennyiségi és anyagi alapon, életszemléleten. Mi csak minőségi és szellemi értékekre építhetünk. Nekünk a fennmaradásunk függ a valódi nagyjainktól, az ő szellemük ébren tartásától. Bennük tudunk csak megkapaszkodni, hogy ne legyünk egy népnél sem alábbvalók – mert akkor megszűnünk. A nyelvünk elfelejtődik, beolvadunk a németekbe vagy angolokba... [Ottlik Géza: *A Valencia-rejtély*. Magvető Kiadó, Budapest, 1989, 73–75.]

Magyarázni kellett (volna) azt is, hogy miért nem tartanak számot Herczeg Ferencre, aki szintén ott volt, életnagyságban, mert Némethy Károly barátjaként szintén bejárt az ideiglenes polgármesteri hivatalba. Hiszen írni Herczeg is tudott, ismertebb és népszerűbb volt, mint a *Nyugatot* újraalapítani szándékozók bármelyike, azonkívül tisztességtelenséggel sem lehetett vádolni. Hát csak mert negyedszázadon át állt támogatólag a „hivatalos Magyarország” mellett, és ennek megfelelően nem volt a *Nyugat* munkatársa.

Olyan korból visszatekintve, melyben az ország urai Horthy rendszerét tekintik a biztos alapnak, amelyhez sok évnyi tévelygés után vissza kell térni, érdekes elmélyedni Ottlik eszmefuttatásában. A jelenlegi kultúrpolitikai kurzus hívei Herczeg Ferencben, sőt, Tormay Cécile-ben látják az értéket, a *Nyugatban* pedig az ország romlására törő, amúgy jelentéktelen összeesküvést, és ennek meg is vannak a konzekvenciái, ez idő szerint például Ottlik és mások jelenlétét Herczeg és mások javára csökkentik az úgynevezett Nemzeti Alaptantervben. Azt hiszem, 1980-ban Ottlik Géza nem feltételezte, hogy negyven év múltán ilyen sűrű sötétség borul Magyarországra, de azért tudta, hogy naiv, „a fellegekben jár” – írása éppen tévedéseiről szól.

Az első tévedés, az első elvetélt kísérlet tehát a *Nyugat* újraalapításának kísérlete. Nem Némethyn, az ideiglenes polgármesteren múlt, hanem a szovjet kommunistákon és magyar elvtársaikon, például Gellért Oszkárón, akire pedig magától értetődő természetességgel számítottak Ottlikék, hiszen időtlen idők óta a *Nyugat* technikai szerkesztője volt, de az új helyzetben új irányba indult. Márciusban az Andrassy úton találkozott vele Ottlik:

Nyugat?! Félrevont, és szigorúan, atyai jóakarattal sziszegte a fülemben: „Belépni! Petőfi-kör!” – Nem értettem. Hová? Miért? És miért kell? Legyintett, otthagyt. Hülye kérdésekre nem válaszol.

Csak később tudtam meg, hogy ez volt az első „írószövegség”-féléje a nekünk akkor teljesen ismeretlen, ma pedig már szerencsésen elfelejtett, hírhedt neveknek. Gellért szerkesztésére így hát nem számíthattunk. Ilyéstől sem kaptuk meg a vezércikket az első számhoz. [Ottlik, i. m., 81.]

Ilyés Gyula negyvenötben egy másodpercig sem gondolhatta komolyan, hogy a *Nyugattal* tart, de köntörfalazott, ravaszul hitegette a fellegjárókat.

Vegyük úgy, hogy ezt a máshonnét jövő hangot azért nem hallották meg, mert ott nem lehet fogni a hullámhosszát, más frekvenciára vannak hangolva a készülékeik. Nem tudják venni a másik ország adását.

Hol van az a másik ország? A fellegekben. Ezt nehéz letérképezni. Viszont könnyű lett volna 1945-ben lehozni onnét néhányat a tervbe vett munkatársak közül a Nyugatnak: Hevesi Andrást, Radnótit, Gellérit, Örleyt, Sárközit, Szerb Antalt, Pap Károlyt, Halász Gábort. Lap híján és helyett összehoztunk egy Vörösmarty-akadémiát, Hétfői Társaságnak nevezve, hogy ne higgyék összeesküvésnek, ami tulajdonképpen (kimondatlanul is) volt; összefogása a „legjobbaknak és keveseknek”. Úgy emlékszem, húszhuszonketten voltak a „kevesek”, a „legjobb”-ságot biztosította a Nyugatmunkatársi rangjuk. Mindnyájan tisztán estek át a nehéz időkön is. Akkor összetartoztunk; ezt kipróbáltuk titkos szavazással is, ellenlista-szavazással is. A „másik ország” állampolgárságát, a halálig való odatartozást persze előlegeznünk kellett egymásnak, szükségképpen. És a tévedés jogával. [Ottlik, i. m., 84–85.]

Megszakítva Ottlik elbeszélését, jelzem, hogy tisztában vagyok vele, nem állítható teljes bizonyossággal, hogy az Illés és Keresztury által felidézett hétfői társaság azonos Ottlikéval. De ezt látszik alátámasztani több hasonló elem is.

Az akadémia szó, amely előfordul, jöllehet gúnyos körítésben Illésnél, Ottlik szövegében pedig Vörösmarty-akadémia, a *Nyugat* folyóirat tagjai által alapított szerveződésre utal. (Az 1918-ban alakult Vörösmarty Akadémia első elnöke Ady Endre volt.) Vagyis, ha a lapot nem teremthették újra, legalább a mellette álló akadémiát; ha annak nevét nem használhatták nyíltan, akkor csak gondoltak rá, és egy ártalmatlan, semleges név mögé bújtak.

Hétfői Társaság.

Ottlik a társaság tagjai közül senki nevét nem írja le. Ha a Keresztury által felsorolt írókat nézzük, általában megfelelnek a *Nyugat*-munkatársi kritériumnak – ki-ki különböző számú alkalommal, de szerepeltek a folyóiratban. Ehhez képest meglepő, hogy Keresztury emlékezésében a meghívás kritériuma a *Pester Lloyd*-ban való szereplés volt – 1937-től 1943-ig dolgozott a lapnál rovatvezetőként. Na de hogy a tanár úr a *Nyugatot* egy szóval se említse...?

Az első tévedés – hogy egytől egyig összetartozunk mindnyájan – az én regényes ábrándom volt, s hamar szét is foszlott. Én semmit nem vártam az emberektől, nagyjátalában (aki regényt akar írni róluk, annak kell tudni, hogy milyenek), ettől a hétfői társaságtól meg túl sokat. Megengedem,

talán csodát, lehetetlent. My mistake, mondaná az angol. Minden harmadikunk cserbenhagyta – maradjunk az understatementeknél – a Nyugat emblémáján a (nekünk nagyon szerencsésen választott, éppen aktuális) számkivetettségben is halálig tartó hűséget jelképező Mikes Kelemen, s hamar feladta a lap életre keltését is – holott egy-két évfolyama még megjelenhetett volna, 45–46-ban. Így aztán az 1944-es náci megszállás lapbetiltása maradt érvényben, máig.

[...]

Másféle, alapvetőbb tévedés volt a szervezkedésünk az ostrom alatt. Bármily emelkedett és indokolt céllal, mégiscsak világi hatalomra törekedtünk. Legalább némi súlyra, befolyásra, közéleti szerepre. Amit később kaptak is közülünk néhányan. Tapasztalhattuk, hogy nem sokra megyünk vele, ők maguk meg a semminél kevesebbre: a társadalmi rangjuk, súlyuk legtöbbször lehurcolta nemcsak a fellegekbe, hanem a saját régi szintjükre is alábbra. Azonban ha nem így történik, ami utóvégre megeshetett volna, akkor is rosszul képzeltük. Nem ez az ábra.

„A hivatalos Magyarországnak közelebb kell kerülnie a másik, a szellemi Magyarországhoz.” Ezt rögtön rosszul mondtuk Némethynek. Nem kell közelebb kerülnie. Elég visszatérnie a civilizáció szabta korlátai közé, és nem kell, mert nem is tud közelebb kerülni: ő csak egy absztrakció, a másik meg valóság. [Ottlik, i. m., 85–88.]

Így Ottlik Géza, 1980-ban. Illúzióit veszti, de mégis, hány illúziót megtartva, megőrizve!

Nézegetem a listát, és nem tudom, hogy jött ki neki az egyharmad. Nekem úgy tűnik, lényegesen nagyobb arányban lettek a társaság tagjai hűtlenek a *Nyugat* eszményéhez. Ki előbb, ki később. Meglehet, Ottlik nem törekedett pályatársai eltévelyedéseinek számontartására.

Az a másik pedig, a cinikus naplóíró joggal csodálkozott: az általa lenézett kétes figurák némelyikéből nagy író lett, ő pedig a fősodorból kikerülve mellékalak.

Ebben valamiféle szükségszerűségre lehet ráismerni: a fontos, maradandó művek, ha nem is mindig, de sokszor a margón jönnek létre.